

İbrahim  
Trebinjac

Türkçe makaleleri Boşnakça'ya çevirmiş, ilk zamanlar Mansur takma adını kullanmıştır. **1.** *Nekoliko opasnih drustvenih bolesti* (Bazı tehlikeli sosyal hastalıklar, Sarajevo 1944). Vaazlarından oluşur. **2.** *Uputa u arapsko pismo* (Arap alfabesine giriş, Sarajevo 1967). **3.** *Tedzvid: Pravično ucenje Kur'ana* (Tecvid: Kur'an'ı düzgün okuma rehberi, Sarajevo 1973, Kâmil Silajdzic ile birlikte). Son iki eser ders kitabıdır. Öğrencilerine okuttuğu hadis dersi notlarıyla bazı çevirileri (Muhammed Hüseyin Heykel'in *Hayâtü Muhammed* adlı eseriyle Yaşar Nabi Nayır'ın *Adem ile Havva* adlı romanı) henüz yayımlanmamıştır. Trebinjac ayrıca Nedîm el-Cisr'in *Kışsatü'l-îmân beyne'l-felsefe ve'l-ilm ve'l-Kur'ân* adlı eserini Boşnakça'ya çevirmiştir (*Vjetrovanje u Boga u svjetlu filozofije, nauke i Kur'ana*, Sarajevo 1976). Muhammed Ali el-Bâr'ın *el-Emrâ-żü'l-cinsiyye: Esbâbühâ ve ilâcühâ* adlı eserinin Boşnakça çevirisinin sonunda zinaya dair bir yazısı da yer almaktadır (*Spolne bolesti i Blut*, trc. Zuhdija Adilović, Sarajevo 1998, 2001).

#### BİBLİYOGRAFYA :

Jusuf Ramić, *Bošnjaci na Univerzitetu el-Ezher*, Sarajevo 2002, s. 104-113; *Hadži Hafiz İbrahim ef. Trebinjac: Život i Djelo* (ed. Ferid Dautović), Sarajevo 2004; Hilmo Neimarlija, "Rasvjetljavañje vjere u Boga", *Preporod*, VII/13 (140), Sarajevo 1976, s. 10; Kasim Hadžić, "Likovi Profesora-Hadži Hafiz İbrahim Trebinjac", a.e., VIII/6 (1977), s. 8-9; Salih Smajlović, "Hafiz İbrahim Trebinjac", a.e., XIII/21 (293) (1982), s. 14; Ismet Bušatlić, "Allahovi smo i njemu se vraćamo", *Islamska Misao*, IV/46, Sarajevo 1982, s. 5; Mahmud Traljić, "Hadži Hafiz İbrahim ef. Trebinjac", *Glasnik VIS*, XLV/6 (1982), s. 749-752; a.m.f., "Prof. hadži hafiz İbrahim Trebinjac", *Zbornik Radova Islamskog Teološkog Fakulteta u Zadajevu*, sy. 2, Sarajevo 1987, s. 279-284 (aynı makale için bk. M. Traljić, *Istaknuti Bošnjaci*, Sarajevo 1998, s. 328-333); Adnan Silajdzic, "O Prevodilačkom Radu prof. İbrahim Trebinjac", a.e., sy. 3 (1990), s. 180-181; Ismet Kasumagić, "Hadži Hafiz İbrahim ef. Trebinjac", *Preporod*, XXVII/21 (1997), s. 27.



AHMET ALIBAŠIĆ

#### TRIMINGHAM, John Spencer (1904-1987)

İngiliz şarkiyatçısı  
ve Afrika İslâm tarihi araştırmacısı.

17 Kasım 1904'te Thorne'de (İngiltere) doğdu. Babası John William Trimmingham, annesi Alice Ventress'tir. Birmingham Üniversitesi'nde sosyal bilimler, Oxford Üniversitesi'nde Arapça ve Farsça okudu. Wells Theological College'da kilise adına rahiplik eğitimi aldı. Mısır ve Batı Afrika'da misyonerlik yaptığı yıllarda (1937-1953) Batı Afrika'da İslâm'ın yayılışı, tasavvuf ve tarikatlar hakkında çalışmalar yürüttü. İlk olarak Araplar'a dair araştırmasında Hıristiyanların İslâm'a yaklaşımını ele aldı. Ardından Afrika'da İslâm tarihi ve buradaki tasavvufi faaliyetleri konu alan eserler yayımladı. 1953-1964 arasında Glasgow Üniversitesi'nde Araplar ve İslâm tarihiyle ilgili dersler okuttu. 1964-1970 yıllarında Beyrut Amerikan Üniversitesi Tarih Bölümü'nde misafir öğretim üyesi olarak bulundu. Yine Beyrut'taki öğretim kurumlarında ilâhiyat konusunda ders verdi. 6 Mart 1987'de Lingfield'da öldü.

Trimingham'ın eserleri, bugün başta Batılılar olmak üzere Afrika'ya dair araştırma yapanlar için vazgeçilmez kaynak olarak kabul edilmektedir. Bu eserlerde Afrika'daki yerel dinler, Yahudilik ve Hıristiyanlık ile İslâm'ın Afrika'ya girişi ve yayılması hakkında önemli bilgiler yer alır. Ayrıca bölgenin coğrafi yapısı, Hıristiyanlık ve Müslümanlık arasındaki mücadele, müslüman kabilelerin dağılımı, bölgenin tanınmış müslüman şahsiyetleri anlatılır. Trimmingham, özellikle Afrika'daki süfler ve tasavvufi akımlarla İslâm'ın yayılışında bunların rolleri üzerinde durur. Bu bağlamda bölgede yaygın olan Ticâniyye, Kâdiriyye, Şâzeliyye, Senûsiyye, Arûsiyye-Selâmiyye, İseviyye, Rahmâniyye gibi tarikatlar, bunların şeyhleriyle müntesipleri ve Afrika'daki etkileri ele alınır. Bu bilgiler daha çok bizzat müellifin tesbit ve müşahedelerine dayandığından antropolojik açıdan da değerlidir. Trimmingham'ın eserleri Arapça'ya yeterince hâkim olmadığı, ana kaynakları değerlendiremediği, hatta bu kaynakları görmediği ileri sürülerek eleştirilmiştir. Ayrıca Habeşistan ile günümüzdeki Etiyopya'nın coğrafi sınırlarını belirlemede yetersiz kaldığı söylenmektedir.

**Eserleri. 1.** *Sudan Colloquial Arabic* (London 1946). Arapça'nın Sudan lehçesi üzerine yapılmış ilk önemli çalışmalardandır. **2.** *The Christian Approach to Islam*

*in the Sudan* (London 1948). Sudan'da faaliyet gösteren misyoner teşkilâtlarının İslâm'a ve müslümanlara karşı tutumunun ele alındığı bir eserdir. **3.** *Islam in the Sudan* (London 1949, 1965). İslâm'ın Sudan için önemini söz konusu edildiği eserde bu ülkede İslâm'ın nasıl uygulandığı ve halk arasında nasıl yaşandığı incelenir. Müellifin gözlemlerine dayanan bu eser tarihle ilgili bir girişten sonra Sudan'da İslâmî pratikler ve tarikatlar hakkında önemli ayrıntılar içerir. **4.** *Islam in Ethiopia* (London 1952). Bir önceki eserin devamı niteliğinde olup müellifin Afrika'da İslâm ve müslümanlar için yazdığı eserlerin Etiyopya ile alakalı kısmıdır. İslâm'ın bu bölgenin göçebe ve yerleşik halkları arasındaki etkisini, yerel kültürlerle etkileşimini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca eserde Etiyopya'da İslâm-Hıristiyanlık mücadelesi, müslüman kabileler ve tarikatlar hakkında önemli bilgiler mevcuttur. **5.** *Islam in West Africa* (Oxford 1959). Batı Afrika'da İslâm ve tarikatlar hakkında değerli bilgiler içerir. Eserin 88-101. sayfaları arası Kadir Özköse tarafından "Batı Afrika'da Tasavvuf Akımlarının Etkisi" başlığı ile Türkçe'ye çevrilmiştir (*Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, III [2003/2], s. 153-168). **6.** *A History of Islam in West Africa* (London 1962, 1970, 1974, 1975, 1982, 1985). Batı Afrika'da İslâm'ın yayılışı hakkındadır. **7.** *Islam in East Africa* (Oxford 1964, 1971, 1980). Doğu Afrika'ya İslâm'ın girişi, Afrika Müslümanlığı'nın özellikleri, halk arasındaki inançlar ve İslâm'ın bölgedeki toplumsal etkileriyle ilgili bir çalışmadır. **8.** *The Influence of Islam upon Africa* (London 1968, 1980). Müellifin Afrika'da İslâm'la alakalı olarak yayımladığı eserlerin bir özeti niteliğindedir. **9.** *The Sufi Orders in Islam* (Oxford 1971, 1973, 1998). İslâm dünyasında tasavvuf ve tarikatların tarihsel gelişiminin ele alındığı eseri Abdülkâdir el-Bahrâvî *el-Fıraķu's-şûfiyye fi'l-İslâm* adıyla Arapça'ya çevirmiştir (Beyrut 1997). **10.** *Christianity among the Arabs in pre-Islamic Times* (London 1979). İslâm öncesi dönemde Araplar arasında Hıristiyanlığın yayılışına dairdir.

Müellifin diğer bazı eserleri de şunlardır: *The Christian Church and Missions in Ethiopia (including Eritrea and the Somalilands)* (London 1950), *The Christian Church and Islam in West Africa* (London 1955), *Two Worlds are Ours, A study of Time and Eternity in Relation to the Christian Gospel Freed from the Tyranny of the Old Testament*

Reference (Beirut 1971), *History in Two Dimensions: A Christian Interpretation of History as Being an Equation between Time and Eternity* (London 1983). Trimmingham, James Kritzeck ve William Hubert Lewis tarafından neşredilen *Islam in Africa* ile (New York 1969) *The Muslim World, The Historical Survey*'in III. cildine (Leiden 1969) önemli katkılarda bulunmuş ve pek çok makale yazmıştır.

#### BİBLİYOGRAFYA :

De L. O'Leary, "Islam in Ethiopia, By J. Spencer Trimmingham, Oxford University Press, 1952", *MW*, XLIII/1 (1953), s. 46-49; Zâhir Riyâz, "Ta'lik 'alâ Kitâbi'l-İslâm fi Etîyûbyâ", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, XVIII/2, Kahire 1956, s. 121-142; G. Lang, "Islam in East Africa, J. Spencer Trimmingham, Oxford Clarendon Press", *American Anthropologist*, LXVIII (1966), s. 546-548; A. Sonderegger, "On Writing African History: Schools of Thought and their (Mis)Representation", *Wiener Zeitschrift für kritische Afrikastudien*, XIII (2007), s. 49-78; J. Zâhorik, "The Islamization of the Beja until the 19th Century", *Beiträge zur 1. Kölner Afrikawissenschaftlichen Nachwuchstagung (KANT I)* [http://www.uni-koeln.de/phil-fak/afrikanistik/kant/data/ZJ1\\_kant1.pdf](http://www.uni-koeln.de/phil-fak/afrikanistik/kant/data/ZJ1_kant1.pdf) (22.03.2016); [http://www.idih.org/wiki/J.\\_Spencer\\_Trimmingham](http://www.idih.org/wiki/J._Spencer_Trimmingham) (22.03.2016); <http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=7877473> (22.03.2016).



NADİR ÖZKUYUMCU

### TUĞYAN

(الطغيان)

Azgınlık göstererek  
haddi aşma mânasında  
bir Kur'an terimi.

Sözlükte "azmak, sapmak; taşmak" anlamına gelen **tuğyan** (tağy), Kur'an-ı Kerim'de türevleriyle birlikte otuz dokuz yerde geçmektedir. Bunların içinde birkaç âyette "suyun kabarıp taşması, gözün yöneldiği istikametten veya hedeften başka tarafa kayması, terazinin dengensinden saptırıldığı için eksik tartması; Âd ve Semûd kavimlerini isyanları yüzünden helâk eden şiddetli yer sarsıntısı, büyük deprem" gibi anlamlarda kullanılır. Tuğyan kavramının yer aldığı diğer âyetlerde genellikle, "gerçekten haberdar olduktan sonra meşrû sınırları aşip azmak" mânasında insanların dinî ve ahlâkî alanlardaki her türlü sapkınlığını, zulüm, haksızlık ve tecavüzlerini ifade eder. Tarih boyunca ilâhî davete sürekli karşı çıkarak inkâr zihniyetinin sembolü haline gelen Firavun ve taraftarlarının gösterdikleri azgınlıklara çeşitli âyetlerde tuğyan kelimesiyle atıfta bulunulmuş, bu kavram onların her türlü olumsuz davranışları için bir terim halinde kullanılmıştır (meselâ bk. Tâhâ 20/24, 43,

45; en-Nâziât 79/17; el-Fecr 89/11). Beş âyette tuğyan ile küfür kelimeleri birbirinin tamamlayıcısı olarak zikredilmiştir (el-Mâide 5/64, 68; el-İsrâ 17/60; el-Kehf 18/80; eş-Şems 91/11). Aynı kavramın yer aldığı birçok âyette ise insanların tuğyan halinde iken âdeta bir kör gibi davrandıklarını, azgınlıkları içinde bilinçsizce bocaladıklarını belirtmek üzere "ya'mehûn" ifadesiyle nitelendikleri görülmektedir. Öte yandan Kur'an'da "aşırı derecede azgın ve mütecaviz" anlamındaki "cibt" kelimesiyle birlikte kullanılan tâgût kavramı, geçtiği âyetlerde "insanı Allah'ın gösterdiği hak yoldan saptırarak O'na kulluktan alıkoyan her şey; tuğyanı yaşayan ve yaşatan bütün kişi, kuruluş ve güçler" anlamında kullanılmıştır (bk. CİBT; TÂGÛT). Ayrıca yalancılık, hak hukuk ve sınır tanımama, bozgunculuk, aşırı tüketim, dengeyi bozma, ölçü ve tartıda adaletsizlik gibi hususlar Kur'an'da tuğyan kapsamında kabul edilen olumsuz davranışlardır (meselâ bk. Hûd 11/112; Tâhâ 20/81; er-Rahmân 55/8-9). Tuğyan kavramı hadislerde de genellikle "azgınlık, isyan, küfür" anlamında kullanılmıştır. Bu kelimenin yer aldığı hadislerin bir kısmında, Kur'an'daki Hızır kıssasında kendisinden söz edilen (el-Kehf 18/74, 80) ve Hızır tarafından öldürülen çocuğun öldürülme gerekçesine temas edilirken yaşaması halinde onun ileride anne ve babasına azgınlıkla zulmedeceğine tuğyan kelimesiyle işaret edilmiş (*Müsned*, I, 121; Buhârî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 18/3; Müslim, "Fezâ'il", 172, "Kâder", 29), bazı hadislerde aşırı dünya sevgisiyle mal hırsının, şiddetli öfke ve kinin insanı tuğyana sevkedeceği bildirilmiştir (Dârimî, "Muḥaddime", 32; Abdürrezzâk es-San'ânî, XI, 188).

Tuğyan kavramı kişinin soyluluk, zenginlik, siyasal ve sosyal statü, iktidar gücü vb. gelip geçici durumlara aldanarak önce Allah'a, ardından yaratılmışlara karşı büyüklene, Allah'ın emirlerine boyun eğmeyi ve O'na kulluk etmeyi gururuna yedirememesi, mânevî ve ahlâkî açıdan değersiz şeylerin cazibesine kapılarak onlarla avunup aldanması yüzünden işlediği bütün olumsuz davranışları kapsamaktadır. Tuğyan insan tabiatında mevcut, her an harekete geçebilecek olan kibir ve benlik duygusundan kaynaklanır. Gönlünü vahye bağlamayan, aklını yegâne rehber kabul ederek peygamberlerin uyarılarını dikkate almayan bencil insan maddî güç ve üstün bir sosyal statü elde edince çevresindekilerin telkinlerine kapılarak önce kendini beğenmeye, daha sonra ilişkile-

rinde itidal ve adaletten ayrılıp başkalarına hükmetmeye yönelir, sonuçta tuğyan bataklığına saplanır. Bu sebeple iman açısından tuğyanın küfür ve şirk ile sonuçlanacağı, sosyal hayat ve beşerî ilişkiler açısından onun doğuracağı sonuçların başkalarına zulüm ve tahakküm şeklinde kendini göstereceği söylenebilir. Nitekim Kur'an'da geçmiş toplumların olumsuz davranışları ve onları helâke sevkeden sebepler sayılırken bunların tamamının tuğyan kapsamında olduğu belirtilmiştir (el-Mâide 5/64, 68; el-Hâkka 69/5; el-Fecr 89/6-14). Bu kelimenin, taşıdığı "aşırılık ve taşkınlık" anlamı sebebiyle "taaddî" (ölçüyü ve sınırı aşmak) ve dalâlet (ilâhî buyruklara aykırı davranmak) kelimeleriyle yakın anlamli; akıllı ve bilgili olmayı, cehalet ve sefahatten uzak durmayı ifade eden "hilim" kelimesiyle de karşıt anlamli olduğu söylenebilir.

#### BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "tğy" md.; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "tğy" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "tğy" md.; *Kâmus Tercümesi*, IV, 1055; Wensinck, *el-Mu'cem*, "tğy" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "tğy" md.; *Müsned*, I, 121; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef* (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983, XI, 188; Elmalî, *Hak Dini*, II, 869-870; VIII, 5864; T. İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar* (trc. Selâhattin Ayaz), İstanbul 1991, s. 202-204; Halit Ünal, "Tuğyan", *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VI, 226-228.



METİN YURDAGÜR

### TÛKÂN, Kadrî Hâfız

(قدري حافظ طوقان)

(1910-1971)

Filistinli İslâm bilim tarihçisi,  
düşünür ve devlet adamı.

Filistin'in Nablus şehrinde doğdu. Erkek ve kadın birçok âlim ve şair yetiştiren bir aile ortamında yetişti. Babası Hâfız b. Abdullah Tûkân önde gelen siyasetçilerdendi. Kadrî Hâfız ilk ve orta öğrenimini Nablus'taki Medresetü'n-necâh'ta tamamladıktan sonra girdiği Beyrut Amerikan Üniversitesi Matematik İlimleri Bölümü'nden mezun oldu (1929). Ardından Nablus'a dönerek Medresetü'n-necâh'ta matematik dersi verdi. 1941'de Külliyyetü'n-necâh adını alarak koleje dönüştürülen bu okulun müdürü Abdülatîf el-Habbâl'in görevden ayrılmasından sonra okul müdürlüğüne getirildi (1950). Vefatına kadar yönetimini üstlendiği bu kurum onun çabalarıyla gelişerek 1977'de Necâh Üniversitesi'ne dönüştü. Hocaları ve öğrencileriyle Filistin halkının hak ve